

3. Козій М.К. Розвиток середньої педагогічної освіти в Україні (1945 – 1990 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / М. К. Козій. – К., 1994. – 22 с.
4. Сухомлинский В.А. Директор школы – руководитель учебно-воспитательной работы: автореф. дисс. ... канд. пед. наук / В. А. Сухомлинский. – К., 1955. – 16 с.
5. Сухомлинський В.О. Директор школи – керівник навчально-виховної роботи: дис. ... канд. пед. наук / Сухомлинський Василь Олександрович, 1954. – 474 с.
6. Терентьева Н. О. Развитие политехнической освіти у вищих педагогічних навчальних закладах України (XX століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н. О. Терентьева. – К., 2007. – 20 с.

УДК 37.032

Л.І. Ткаченко

ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті автор аналізує погляди В.О.Сухомлинського на розумове виховання школяра у світлі формування критичного мислення особистості вчителя.

The author examines in the article the views of VO Suhomlinskogo on mental training school in light of the formation of critical thinking individual teacher.

Процеси демократизації та гуманізації суспільства, приєднання України до Болонського процесу та інтенсивний розвиток інформаційних технологій ставлять перед сучасною освітою вимоги формування нового типу особистості, здатної критично сприймати інформацію, самостійно аналізувати, знаходити шляхи оптимального розв'язання проблем. Мета державної політики щодо реформування освіти полягає у створенні умов для повноцінного виховання підростаючого покоління, готового ефективно працювати і самостійно навчатися впродовж життя, вдосконалюватися в професійному та особистісному плані.

Важлива роль у вирішенні багатьох проблем в освіті вбачається саме у формуванні критичного мислення особистості як ціннісної якості сучасної людини. Ця необхідність зумовлена невизначеністю перехідних процесів у державі, кризовими суспільними станами та потоком різноманітної, часто суперечливої інформації, яка впливає на нашу молодь. Здатність критично мислити є важливою якістю і вмінням, бо це не просто мисленнєвий процес, а мислення, яке формує позицію, духовність особистості; воно є не тільки наслідком демократизації суспільства, а й важливою умовою її поступу.

Необхідно зазначити, що проблема формування критичного мислення піднімалась у різні епохи і посідала належне місце. Ще Конфуцій говорив: «Навчання без міркування – марна праця».

Традиційна система передачі знань від учителя до учня, від викладача до студента не зможе дати відповіді на питання, які ставить сучасне життя. Тому вихід вбачається у відомій істині: навчати людину вчитися.

Надзвичайна місія покладається на того, хто вчитиме і виховуватиме завтра юного громадянина України. І тому, першочерговим завданням сучасного вищого педагогічного навчального закладу має стати підготовка майбутнього вчителя, конкурентоспроможного, готового працювати над підвищенням свого професійного рівня, активного, мобільного, інтелектуально незалежного, здатного самостійно здобувати знання, знаходити оптимальні шляхи розв'язання складних життєвих та професійних проблем і при цьому залишатися високоморальною особистістю. Процес становлення перелічених якостей та вмінь успішно

відбуватиметься за умови формування у сьогоднішніх студентів критичного мислення як важливої цінності сучасної людини.

Дослідження праць В.О. Сухомлинського, а саме його поглядів на професійні та особистісні якості вчителя як важливої умови ефективності навчально-виховного процесу та гуманізації освіти в цілому, дає підстави зробити наступні висновки. Видатний педагог-гуманіст розглядав особистість вчителя як наріжний камінь навчання та виховання. Він обґрунтував концепцію формування особистості вчителя, структура якої передбачає якості та уміння, притаманні людині, що здатна критично мислити. В педагогічних творах В.О.Сухомлинського саме поняття «критичне мислення» не зустрічається. Проте педагог-класик ставить вимоги до тих, кому завтра держава довірить найцінніше – своїх маленьких громадян, і його думки співзвучні з тими вимогами, які сучасне життя ставить перед освітою в напрямку підготовки вчителя, головним покликанням якого є формування особистості людини третього тисячоліття.

Виховання у сучасного молодого покоління здатності мислити, думати, а не просто запам'ятовувати та накопичувати знання – ось що має стати одним із напрямків школи двадцять першого століття. Але ці завдання під силу вирішити тільки педагогу, який сам є критично мислячою особистістю.

Творчість великого вчителя-гуманіста В.О. Сухомлинського є невичерпним джерелом, з якого ми беремо ті витoki, що дають змогу готувати нове покоління педагогів, здатних критично міркувати і готових до формування даних якостей у майбутніх вихованців.

Стаття присвячена аналізу спадщини видатного педагога, а саме його поглядів на розумове виховання учнів та особистісні і професійні якості вчителя у світлі формування критичного мислення особистості.

В.О. Сухомлинський вбачав бідою освіти те, що основні зусилля учня «ідуть на пасивне отримання знань – запам'ятовування готового, розтлумаченого вчителем, заучування із підручника»[3]. Але основні розумові сили все ж таки мають направлятися на осмислення, а не на запам'ятовування. В.О. Сухомлинський закликав вбачати кінцеву мету процесу навчання не у нагромадженні знань. Останні, за словами педагога, мають виступати інструментом, який дасть змогу свідомо робити нові кроки в пізнанні навколишнього світу.

Людину, яка б усе життя ефективно мислила, прагнула до пізнання нового, до саморозвитку своєї особистості та самоосвіти протягом продуктивного періоду життєдіяльності, необхідно вчити думати ще до того часу, коли вона прийде до школи, тобто з дошкільного віку.

Психологія дитини, яка стоїть на порозі шкільного життя, влаштована так, що мислення працює за умови сприймання наочного образу. Якщо таку дитину з перших днів ізолювати тільки сприйманням слова, клітини мозку будуть швидко стомлюватися. А це є одним із чинників відставання в шкільному навчанні. Тому В.О. Сухомлинський вбачав за необхідне, щоб дитина пройшла школу мислення. Чим складніші завдання мають постати перед пам'яттю, тим важливішою є робота з виховання мислення.

Дитині, яка не проникає в суть речей, а бачить їх тільки поверхово, важко буде оволодівати процесом запам'ятовування. Тому саме уроки мислення, які роблять дитину трудівником думки, В.О. Сухомлинський розглядав як ефективний засіб формування позитивного ставлення до розумової праці.

«Уроки мислення» – це і сприймання навколишнього світу, і аналіз явищ, і знаходження причинно-наслідкових зв'язків, і, звичайно, – здобування знань, таких необхідних для створення нової думки. Педагог радив колегам готувати до цього дитину за рік до початку навчання в школі. Пропонував здійснити 20-30 подорожей у природу, щоб ввести майбутніх першокласників у чудовий світ, де переживається маленькою людиною почуття подиву перед красою і водночас пробуджується її думка. «Ми йдемо з дітьми в садок і до лісу, в поле і на берег ставка; відкриваємо перед ними найрізноманітніші відтінки й грані предметів, явищ, відношень, залежностей»[2].

«Уроки мислення» Василя Олександровича мали на меті формувати саме ті якості особистості, про які в останнє десятиліття так активно заговорили вітчизняні вчені – дослідники проблеми критичного мислення.

Цінні ідеї В.О.Сухомлинського щодо формування критично мислячої особистості знаходимо і у діяльності вечорів Юних мислителів, де в дискусіях на рівних брали участь вчителі та учні. Вечори Юних мислителів давали можливість учневі аналізувати життєві явища та ситуації, оцінювати власну думку та думку інших. Школярі, говорячи, наприклад, про добро чи зло, піднімаючи проблему «можна, не можна, треба», не тільки знаходили шляхи до розуміння істини – вони відстоювали свої погляди, рефлексували стосовно власних почуттів і думок. «Ми були щедрі на факти й скупі на узагальнення, – говорив Василь Олександрович. – Найцікавіший виклад для підлітка той, в якому не все доведено, ми викладали факти, пропонуємо підліткам проаналізувати їх, узагальнити»[2]. Це і є, на думку видатного педагога, бурхливим, емоційно насиченим періодом мислення людини.

Підліток своєю розумовою активністю прагне не лише показати, що він думає, висловити свої погляди, але і впевнитися у правильності сформованих у нього переконань. Він бажає мати свою думку і це часто приводить до того, що, не зваживши на правильність, підліток намагається відстоювати її. І це ще раз наголошує на необхідності розвитку критичного мислення особистості на всіх вікових етапах.

У старших класах найважливіше місце відводилося методам навчання, в яких В.О. Сухомлинський виявляв такі риси розумової праці:

1) застосування раніше набутих знань і вмінь для «добування» нових знань; самостійний аналіз фактів, предметів, явищ із цією метою;

2) самостійне вироблення вмінь застосовувати знання, набуті на уроці; формування, розвиток, поглиблення потрібних для цього вмінь і навичок; виконання з цією метою практичних завдань;

3) дослідження явищ, процесів[3].

Причиною того, що дитина, яка навчалася добре в початковій школі, в наступних класах починає вчитися погано, педагог вбачав у відсутності розуміння важливості спеціальної роботи вчителя, направленої на розвиток мислення. «Ось одна важлива риса цілеспрямованого педагогічного керівництва розумовою працею: досвідчені вчителі на практиці здійснюють класичне правило Арістотеля – мислення починається із здивування»[4]. Саме здивування здатне породити допитливість.

У творчому доробку В.О.Сухомлинського багато праць, присвячених проблемі формування допитливості. В одному із розділів книги «Як виховувати справжню людину» він розглядає питання виникнення допитливості та шляхи її формування у дітей. Не можна допустити, щоб потреба у пізнанні, з якою народжується людська істота, була згублена у стінах школи. Тому вчителю потрібно заходити до класу з метою здивувати, викликати бажання пізнавати.

«Ви знаєте, як спалахують дитячі очі, якою особливою, якою неповторною стає тиша, коли, образно кажучи, в класі опускається птах, ім'я якого – очевидність незрозумілого»[5]. Необхідно добитися того, щоб діти побачили незрозуміле. І якщо перед ними постало питання – це вже наполовину досягнений успіх.

Педагог засуджує тих вчителів, які намагаються дати учням якнайбільше готових знань і тим самим гублять дитячу допитливість. Відсутність запитань після розповіді вчителя є свідченням того, що в учнів відсутня потреба в пізнанні, а залишився тільки обов'язок вчити уроки. Тому, готуючись до уроку, вчителю необхідно знайти ті непомітні «вузлики», в яких сплітаються причинно-наслідкові, функціональні зв'язки, з яких народжується запитання, що є стимулом збудження бажання знати. Інтерес до пізнання пробуджується тоді, коли матеріал уроку містить певні «порції» уже відомого і нового. Якщо ж розповідь переповнена тільки невідомим, людина не може прив'язати це до власної думки.

«Умійте відкрити перед дитиною в навколишньому світі щось одне, але відкрити так, щоб шматочок життя загравав усіма кольорами веселки. Залишайте завжди щось недомовлене, щоб дитині хотілося ще й ще раз повернутися до того, що вона дізналася»[4].

В.О. Сухомлинський підкреслює ефективність саме такого методу, який передбачає не повне витлумачення поданого матеріалу, а залишає дещо нерозкритим, те, що може пояснити сам учень за допомогою знань, засвоєних ним раніше. Такий метод викликає в учнів активність мислительної діяльності: «радісно спалахували вогники в очах, усім хотілося відповісти на питання, які не були висвітлені...»[2].

В.О. Сухомлинський переконаний, що розвитку допитливості думки, самостійності розуму сприяють такі прийоми впливу, за яких учень подумки оглядає, досліджує широке коло фактів та явищ для вивчення проблеми. Найефективнішим прийомом є постановка проблемних запитань[3]. Саме так ми навчимо учня думати, виховуватимемо його розум. Бо тоді, коли допитливий розум доторкується до найтонших взаємозв'язків між явищами світу, в якому ми діємо, пробуджується інтелектуальна активність особистості. Людина починає відчувати себе «володарем думки», думки, що здобута власними зусиллями, а від того є надзвичайно дорогою.

У Павлівській школі педагоги намагалися організувати розумову діяльність учнів так, щоб процес осмислення та оволодіння знаннями зливався із їх застосуванням, щоб отримані знання ставали інструментом для здобування нових знань. Важливість останніх визначається тим, складаються вони в голові як мертвий багаж, чи живуть, знаходяться в постійному русі, тобто використовуються творчо.

Аналізуючи роботу колег, В.О.Сухомлинський розповідає, як викладачі гуманітарних предметів запобігають механічному вивченню за підручником, переказуванню завченого, бо саме це сковує розум дитини. Тому вчитель не вимагає за один раз завчити десятки сторінок матеріалу, він пропонує подумати над питаннями, порівняти, зіставити, знайти на них відповіді, тобто дослідити. Адже знати – це вміти користуватися знаннями. Якщо знання не використовуються у практичному житті, в т. ч. і в інтелектуальній праці, а запам'ятовуються, нагромаджуються задля відтворення на вимогу педагога, то таке навчання, на думку В.О.Сухомлинського, отуплює людину, не вчить її самостійно мислити, послаблює її інтерес до науки й власного духовного світу, зводить нанівець її допитливість, позбавляє її почуття радості пізнання[4].

Велика увага приділялась в Павлівській школі самостійній роботі учнів. Знання, здобуті самостійно, дуже міцно зберігаються в пам'яті. І майстерність вчителя Василь Олександрович вбачав у вмінні знайти гармонію між накопиченням фактичних знань у голові дитини, з одного боку, та вихованням її розуму, виробленням здібності самостійно оволодівати знаннями – з іншого.

Видатний педагог підкреслював, що не можливо уявити формування розумових здібностей школяра без самостійної роботи, бо в процесі самостійного здобування знань формуються «інтелектуальні риси особистості, виробляється індивідуальний стиль розумової праці».

Схожі підходи ми знаходимо у дослідників критичного мислення Г.І. Липкіної та Л.А. Рибак, які вважали, що критичність розуму пов'язана саме із самостійністю людини.

Дослідник проблеми критичного мислення Д.Кластер вказує на самостійність як складову критичного мислення і підкреслює, що учні (студенти) повинні мати досить свободи, аби думати власною головою і самостійно вирішувати найскладніші питання.

Але, незважаючи на те, що критичне мислення, як доводять дослідники, є індивідуальним і самостійним, воно проявляється під час обговорення, в дискусіях, тобто в присутності іншої людини. Згадаймо сократівські діалоги, в яких народжувалась думка. Саме цей філософ установив безпосередній зв'язок між мисленням і спілкуванням в процесі взаємодії особистостей.

Дослідження фахівців показали, що людина середніх здібностей, працюючи у групі, може придумати майже вдвоє більше рішень, аніж працюючи наодинці. Філософ Х.Аренд

підкреслює, що досконалість може бути досягнута лише за чіткої присутності. Коли ми сперечаємось, читаємо, обговорюємо, заперечуємо і обмінюємося поглядами з іншими, ми уточнюємо свою особисту позицію.

Дослідження О. Тягло також доводить ефективність формування критичного мислення у комунікативних формах роботи зі спільною колективною діяльністю, взаємодією, відкритим спілкуванням.

Подібні погляди ми знаходимо у В.О. Сухомлинського, який важливу роль у розумовому вихованні людини вбачав саме в колективних формах роботи, де загорається жива думка, даються відповіді на важливі питання, які висуває життя. В.О.Сухомлинський підкреслює, що в інтелектуально та духовно багатому колективі, в якому витає «дух мислення», виникає бажання знати і пізнавати, розвивається «інтелектуальний стан допитливості»[5].

У цьому контексті доречно згадати про те, що видатний педагог-класик відзначав важливість зв'язку мислення з мовою та вбачав, що оволодіння рідною мовою розширює мисленнєві інтереси особистості. Тому завданням педагога має бути навчання молоді мисленню та вмінню висловлювати власні погляди, адже це дозволяє обмінюватись думками з іншими. Бо, хоча наше ефективне мислення і є самостійним, все ж істина народжується в процесі обміну думками, коли оцінюються свої та чужі погляди.

Надзвичайну роль у формуванні ефективно думаючої людини Василь Олександрович вбачав у читанні, яке є потребою мислити та пізнавати. Читання, яке має установку на запам'ятовування, перетворюється на зубріння. Роздуми про те, чому підлітки, юнаки і дівчата з небажанням читають навела В.О. Сухомлинського на те, щоб створити у школі кімнату думки, де були б зібрані найкращі книжки. Це викликало інтерес в учнів, почало приваблювати і поступово стало вогнищем багатого духовного життя школи. «Читаючи, людина пізнає саму себе – в цьому якраз і полягає те багатство духовного життя, яке приносить людині книжка. Це багатство – в радості пізнання»[5]. В процесі читання юнак все більше переконується в тому, як мало він ще знає. І книги відкривають перед ним безмежний світ пізнання.

Важливою складовою формування критичного мислення є мотиваційний компонент, який не можна залишити поза увагою, бо саме з нього має ставитися питання розвитку у підростаючого покоління критичної думки. А мотивацію до пізнання не можливо пробудити, якщо в середовищі, що оточує людину, немає «жадоби знань». Важлива роль у становленні мотиваційного компоненту належить особистості вчителя. Як говорив видатний педагог і психолог Ш.О. Амонашвілі, «пристрасть до пізнання може запалити тільки той, хто сам горить нею».

Дуже важливо, щоб процес опанування знань не вводив людину у стан втоми та байдужості, а сповнював її радістю пізнання, бо саме негативні інтелектуальні почуття пригнічують активність думки. І від того, які емоції переповнюють особистість – емоції радості чи розчарування – залежить її бажання вчитися, пізнавати, думати. І в цьому надзвичайна роль вбачається в особистості педагога. Найтоншу грань майстерності виховання В.О. Сухомлинський вбачав саме у тому, «щоб вогник, запалений вихователем, не згас, коли вихованець залишається віч-на-віч із собою» [2], адже успіх виховання розумових якостей учня залежить і від «духовного багатства вчителя».

«Вихователь тільки тоді є сіячем розумного, доброго, вічного, коли він правильно бачить добро і зло, правильно оцінює найтонші пориви душі, думки, прагнення, наміри» [2], тобто, говорячи мовою сучасної проблематики нашої освіти, коли він (вихователь, вчитель) володіє здатністю до критичного мислення.

В.О. Сухомлинський звертав увагу педагогів на те, що розвиток мислення не може бути завданням, відокремленим від розвитку і формування духовності та моральності, від потреби особистості у самопізнанні, саморозвитку та самовдосконаленні. Розумове виховання, на думку великого педагога, не зводиться до засвоєння певного обсягу знань. Їх

здобування і якісне поглиблення лише тоді будуть впливати на інтелектуальне зростання особистості, коли знання стануть духовним багатством окремої людини.

На одному із прикладів В.О. Сухомлинський переконає в необхідності гармонійної єдності інтелектуального та морального життя. Василь Олександрович описує урок суспільствознавства, на якому учні дискутували про обов'язок і щастя. Вчитель і учні настільки були захоплені, що забули про оцінювання як важливий атрибут уроку. Бо не оцінка має бути головною на уроці, а самовираження людини в її думках та переживаннях.

Духовне багатство особистості залежить від гармонії думки, почуття і діяльності. Моральність людини залежить від того, які духовні потреби породжує діяльність, адже головною потребою вихованця має бути бажання мислити, пізнавати, здобувати істину.

Особистість, яка ефективно мислить, здатна до об'єктивної оцінки своєї діяльності, своїх моральних якостей, своїх взаємин з іншими, і тільки критично думаюча людина може оцінити свої можливості, зробити висновки щодо особистісного розвитку, зрозуміти важливість саморозвитку як шляху до самовдосконалення.

Відомо, що саморозвиток починається із самопізнання, а тією силою, що примушує вихованця побачити себе, є особистість учителя. Адже «пізнання дитиною світу починається з пізнання людини», і найперше – батька, матері, вчителя. «Вдумливий, проникливий погляд вихованця на самого себе, здатність вимогливо оцінювати свої бажання і вчинки – ця якість формується в юній душі за тієї умови, якщо вихователь – трудівник думки, трудівник невтомної турботи про людину» [4]. Саме вчитель може спонукати дитину до того, щоб вона почала задумуватися, що в ній є доброго і що є погане. Тільки усвідомивши це, людина здатна «оволодіти собою», здатна до самовиховання. Останнє і є, на думку В.О.Сухомлинського, справжнім вихованням.

У спадщині великого педагога-гуманіста ми знаходимо відповідь на важливе питання: яким має бути справжній учитель?

Найперше – це людина, яка любить дітей, вірить у те, що кожна особистість здатна досягнути вершин саморозвитку. Цю особливу професію не можна зрівняти ні з якою іншою, адже вона має справу із вразливими дитячими душами. І тільки справжній учитель здатний заглянути в них, проїнятися радіщами і сумом, задоволенням і розчаруванням.

По-друге, педагог повинен мати глибокі наукові знання, бути всебічно освіченою людиною. Василь Олександрович Сухомлинський вважав, що учителю необхідно знати в десятки разів більше, ніж він буде викладати на уроці. Тільки так можна вільно володіти матеріалом, вибирати найістотніше, тільки за таких умов в центрі уваги вчителя буде не його власна розповідь, а мислення учнів.

Важливу якість учителя, що також притаманна і людині критично мислячій, ми вбачаємо в наступному твердженні В.О.Сухомлинського: «Учитель, який не вмє, не бажає проникати подумки в глибину фактів, в причинно-наслідкові зв'язки між ними, перетворюється на ремісника»[4].

Уся творчість видатного педагога пронизана ще одною умовою, при якій здатне розвиватися критичне мислення особистості, – це організація всього педагогічного процесу на засадах партнерства (коли вчитель є другом дитини), в атмосфері доброзичливості і толерантного ставлення до кожного.

Уся система навчання і розумового розвитку у нинішній школі потребує докорінного наукового вдосконалення, як вважав Василь Олександрович, і його слова залишаються надзвичайно актуальними для сьогодення. Але, на жаль, цей процес оновлення гальмується, і головною причиною того є, на нашу думку, нерозуміння важливості нових підходів для глибокої зміни напряму всього освітнього процесу, щоб зробити його дійсно гуманним і демократичним.

Сучасна школа повинна працювати, орієнтуючись на майбутнє, враховуючи об'єктивні тенденції суспільного, морального, інтелектуального, технічного прогресу. Щоб сформувавши в людині ті якості, які розкриватимуться протягом багатьох років творчої праці, освіта покликана передбачати майбутнє в певному розумінні, проектувати багатогранні риси

особистості в її найскладніших аспектах, взаємозалежностях, взаємозв'язках. Педагог має бачити перспективу – те, якими стануть його вихованці через десять, двадцять, тридцять років[1]. І саме розвиток якостей критично мислячої особистості дозволить людині орієнтуватися в мінливості оточуючого світу та залишатися конкурентно-спроможною протягом всього продуктивного періоду свого життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. – Т.1. – К.: Радянська школа, 1977.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. – Т.3. – К.: Радянська школа, 1977.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. – Т.4. – К.: Радянська школа, 1977.
4. В.А.Сухомлинский об умственном воспитании / Сост. М.И.Мухин – К.: Радянська школа, 1983.
5. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека / Сост. О.В.Сухомлинская. – М.: Педагогика, 1990.

УДК 37(09)(477)

Л.В. Ткачук

ФОРМУВАННЯ НООСФЕРНОЇ СВІДОМОСТІ: ДІАЛОГ ІЗ В.СУХОМЛИНСЬКИМ

У статті розглядаються теоретичні та практичні аспекти формування духовності підростаючого покоління, зокрема, такої її складової як ноосферна свідомість. Аналізується теоретичний та практичний спадок В.О.Сухомлинського як вагомий доробок у справі розв'язання зазначеної проблеми.

The theoretikal and practical aspects of forming rising generation spirituality are examined in the article, in particular, such its constituent as noosphere of consciousness. The theoretikal and practical inheritance of V.Sukhomlynskyi as ponderable reserve in matters of decision of the noted problem is analysed.

Сучасний стан педагогічної теорії та практики потребує філософського осмислення системи цінностей, на які нині орієнтується освіта, і прогностичного визначення тих цінностей, які мають утверджуватися у майбутньому.

Домінуюча у свідомості значної частини суспільства установка на невичерпність природи, її здатність до самовідтворення, свідомо чи несвідомо зневага до людських цінностей на користь пріоритетів науково-технічного профілю, суспільно-неконтрольований розвиток техніки, впровадження недостатньо апробованих технологій та проектів, призвели до певних деформацій в суспільній свідомості – пріоритету матеріальних, інтелектуальних цінностей над загальнолюдськими. Людству загрожує глобальна криза цивілізації, якщо воно не змінить свою життєву філософію, свого ставлення до природи і стилю діяльності, не здійснить повороту до розуму і людських пріоритетів: "Світ, створений лише за "розрахунком холодного розуму", набуває зловісних відблисків. По суті така діяльність має руйнівний характер. За великим рахунком, вона підштовхує людину і людство до прірви затьяжної економічної кризи, соціально-політичного конфлікту, екологічної катастрофи або термоядерного колапсу.

Запобігти останньому можна тільки добром, точніше – освітою та вихованням людини в дусі гуманістичних фундаментальних цінностей, виплеканих історією, гірким досвідом розвитку людської культури"[1, 14].

Адже чим вищий духовний потенціал підростаючого покоління, тим реальнішою стає можливість оздоровлення відношень людей з оточуючим соціальним світом, природним та культурно-предметним середовищем.